

بررسی تغییرات زمین‌ریخت‌شناسی (ژئومرفولوژی) و رسوب‌شناسی بخش‌های ساحلی و کم‌زرفای کشور امارات در اثر ساخت جزایر مصنوعی

راضیه لک‌آباد^۱ و کرامت نژاد افزلی^{۲*}

^۱پژوهشکده علوم زمین، سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی کشور، تهران، ایران
^۲مدیریت زمین‌شناسی دریایی، سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی کشور، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۱۰/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۰۹/۱۶

چکیده

کشور امارات در سال‌های اخیر اقدام به ساخت جزایر و سدهای ماسه‌ای (بریر) مصنوعی در بخش جنوبی خلیج فارس کرده است. ساخت این جزایر مشابه هر سازه دریایی تأثیرات خاصی بر روی ریخت‌شناسی حوضه رسوبی می‌گذارد. هدف از پژوهش اخیر، مستند کردن تغییرات ریخت‌شناختی و اثرات زیست‌محیطی ساخت جزایر مصنوعی کشور امارات بر خلیج فارس است. این پژوهش با استفاده از بررسی‌های دورسنجی و رسوب‌شناسی انجام پذیرفت. در بررسی‌های دورسنجی، مقایسه تصاویر ماهواره‌ای مربوط به سال‌های ۱۹۹۸، ۲۰۰۳، ۲۰۰۷، ۲۰۰۸ و ۲۰۰۹ مد نظر قرار گرفت و در مطالعات رسوب‌شناسی، ویژگی‌های ۳ نمونه رسوب مربوط به بخش‌های ساحلی جزایر مصنوعی بررسی شد. بررسی‌ها نشان می‌دهند ساخت این جزایر اثرات منفی بر ویژگی‌های زمین‌ریخت‌شناسی پهنه ساحلی خلیج فارس در محدوده کشور امارات گذاشته است. رسوبگذاری پیرامون جزایر مصنوعی سبب کاهش ژرفای آب شده است. جنس رسوبات بیشتر کربناتی و منشأ آنها در بخش‌های باختری جزایر که در مسیر حرکت جریان‌های دریایی به موازات ساحل قرار دارند، بیشتر ذرات کربناتی آواری و در بخش‌های خاوری دارای دو منشأ آواری و درون حوضه‌ای است. ساخت سدهای ماسه‌ای باریک در امتداد ساحل موجب ایجاد محیطی آرام و لاگون بین ساحل و سد ماسه‌ای کرده است که سبب ته‌نشست مستقیم کربنات از آب دریا و پیشروی ساحل به سمت دریا شده است. میزان خشک‌شدگی در بیشترین حالت به میزان ۱۲۰ متر از سال ۲۰۰۸ تا ۲۰۰۹ برآورد می‌شود.

کلیدواژه‌ها: خلیج فارس، جزایر مصنوعی، امارات، رسوب‌شناسی، خشک‌شدگی

*نویسنده مسئول: کرامت‌نژاد افزلی

E-mail: k_afzali2oo7@yahoo.com

۱- مقدمه

سال است (Brewer and Dyrssen, 1985) و هر گونه آلودگی به صورت طبیعی از محیط خارج می‌شود. خلیج فارس همانند هر پهنه آبی دیگر در ارتباط با هرگونه تغییر در ساختار طبیعی آن حساس است چرا که سبب تغییر چرخه و جریان‌های دریایی می‌شود. ساخت جزایر مصنوعی امارات در مقیاس‌های مختلف به دلیل برهم زدن شرایط ریخت‌شناسی بستر و کاهش ژرفای آب، چرخه طبیعی جریان‌های دریایی را که باعث خلوص طبیعی آب دریا می‌شود، تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین هرگونه آلودگی در حوضه رسوبی اعم از آلودگی طبیعی و یا انسان ساخت به سادگی از محیط خارج نمی‌شود و مدت طولانی سبب آلودگی زیست‌محیطی می‌شود.

۲- ویژگی‌های اقلیمی و اقیانوسی خلیج فارس

از نظر آب و هوایی، خلیج فارس شرایط خشک و نیمه استوایی دارد، به طوری که در تابستان دما تا ۵۰ درجه سانتی‌گراد می‌رسد و تبخیر بیش از آب‌های وارده است. بارندگی در سواحل جنوبی کمتر از ۵ و در حاشیه شمالی بین ۲۰ تا ۵۰ سانتی‌متر در سال است (Purser & Seibold, 1973). در حقیقت منطقه دارای هوای با دمای بالا و مقدار بارش پایین است. سیستم باد ساحلی دوگانه یکی صبحگاهی به صورت ضعیف به سمت دریا و دیگری قوی به سمت ساحل در بعدازظهر وجود دارد. جریان‌های هوایی موسوم به باد شمال (Shamal) که از شمال باختری می‌وزد، در بخش‌های جنوبی تغییر جهت داده و به طرف شمال تمایل پیدا می‌کنند. در خلیج فارس در حالت کلی سوی چیره باد شمال باختری است. افزون بر تأثیر کلی بادها در ایجاد امواج و جریان‌های سطحی، این بادها رسوبات قاره‌ای را به محیط‌های دریایی حمل می‌کنند. جزر و مد میان ۲/۵ متر در جلو جزایر تا ۱ متر در پشت لاگون متغیر است، اما وقتی بادها به سمت ساحل بوزد آب‌های ساحلی چندین متر از حالت عادی بالاتر می‌روند. ارتفاع موج بیشینه برای یک دوره بازگشت ۱۰۰ ساله، ۲/۲-۷ متر است (Neelamani et al., 2007).

سواحل محل تلاقی پهنه‌های خشکی و آب است، از آنجا که ساحل یک محیط پویا و زنده است، هرگونه تغییر و ساخت و ساز در ساحل باید به دقت مورد مطالعه قرار گرفته و اثرات تخریبی، رسوبگذاری، فرسایش و زیست‌محیطی آنها مورد توجه قرار گیرد. خلیج فارس یک دریای نیمه بسته حاشیه‌ای (marginal basin) است (Purser & Seibold, 1973). مساحت کنونی خلیج فارس حدود ۲۲۵ هزار کیلومتر مربع است. طول آن به خط مستقیم از دهانه تنگه هرمز تا خاک کوبیت نزدیک به ۹۰۰ و عرض آن بین ۱۸۰ تا ۳۰۰ کیلومتر متغیر است (معمد، ۱۳۷۶). خلیج فارس کنونی با پیشروی آب دریای مکران از طریق تنگه هرمز بر محل پیشین خود در هولوسن به وجود آمده است (Purser, 1973). همسایه ایران در بخش جنوبی خلیج فارس کشور امارات است. اخیراً کشور امارات انجام ۷ پروژه عمده به نام‌های نخل جمیرا، نخل جبل علی، نخل دیره، جزیره‌العالم، جزیره سعادیات، جزیره واترفرانت و ساحل دریا (Sea shore) را برنامه‌ریزی کرده است (مروتی، ۱۳۸۵). جدول ۱ و شکل ۱ ویژگی و تصویر برخی از این پروژه‌ها را نشان می‌دهد. جریان چیره دریایی در خلیج فارس پادساعتگرد است (Halim, 1984) اما به علت پراکندگی جزایر و شکل کناره‌ها بی‌نظمی‌هایی در آن دیده می‌شود. منشأ پیدایش این جریان‌ها در واقع ادامه جریان آب دریای مکران (عمان) است که از طریق تنگه هرمز به داخل خلیج فارس وارد شده است و پس از عبور از کناره‌های ایران، فشار آب اروندرود آن را به هنگام برگشت تقویت می‌کند (شکل ۲) افزون بر آن نیروی کوریولیس در شکل‌گیری جریان نقش عمده‌ای دارد. شوری بیشتر خلیج فارس نسبت به اقیانوس، موجب پیدایش جریان آبی از بخش جنوبی خلیج فارس به دریای مکران (عمان) در محل تنگه هرمز می‌شود.

از آنجا که خلیج فارس به دلیل داشتن منابع متعدد هیدروکربوری و موقعیت جغرافیایی و سیاسی ویژه دارای اهمیت زیادی در جهان است، امکان آلودگی‌های هیدروکربوری در آن زیاد است، خوشبختانه زمان ماندگاری آب در خلیج فارس ۲/۵

کربناتی آب‌های آرام و کم ژرفا با نرخ بالا گزارش شده است (shearman, 1966) سیمانی شدن در محیط پهنه کشندی و فرو کشندی بسیار زیاد صورت می‌گیرد. در زمان‌های خشک و گرم، دولومیت و رسوبات تبخیری در سبخاهای ساحلی تشکیل می‌شود (Purser & Evans, 1973). (Alsharhan & Kendall (2003) رسوبات زیر بستر خلیج فارس هولوسن امارات را کربنات‌ها و تبخیری‌ها بیان کرده‌اند که مشابه ویژگی‌های رسوبات مخازن کربناتی - تبخیری دیگر نقاط جهان است. هیچ منبع آب شیرینی وارد محدوده مورد بررسی نمی‌شود بنابراین فاقد ذرات رسوبی تخریبی است، مگر ذراتی که توسط باد به حوضه می‌آیند، بنابراین در منطقه رژیم رسوبگذاری کربنات کلسیم و تبخیری حاکم است. سواحل تروشیال (بخش جنوبی خلیج فارس) رسوبگذاری گسترده کربناتی در محدوده کشندی و زیر پهنه کشندی دارد. نوع رسوبات فراکشندی (Supratidal) از نوع کربنات کلسیم، دولومیت و تبخیری‌هاست. ته‌نشست‌های ذرات کربناتی به صورت میکریت، اینتراکلاست، پلت و بیوکلاست است (Murray, 1966; Purser, 1973). این بخش از حوضه رسوبی خلیج فارس یک محیط رسوبی شاخص از نوع رمپ است (Reading, 1986). این رمپ در واقع یک سطح صاف نیست بلکه یک سری مناطق با برجستگی‌های مثبت وجود دارد که به صورت جزایر و یا سدهایی طبیعی دیده می‌شوند (Tucker & Wright, 1990). رمپ بیرونی (Outer ramp) در آب‌های ژرف و زیر منطقه اثر امواج (Wavebase) جایی که رسوبات ریزدانه تجمع می‌یابند شرایطی را برای ایجاد جزایر، سدهای ساحلی و ریف‌های مرجانی در بخش‌های نزدیک ساحل و رمپ جلویی (Inner ramp) ایجاد می‌کند. در پشت این جزایر و سدها، لاگون‌هایی که با خلیج باز از راه کانال‌های کشندی ارتباط می‌یابد، ایجاد می‌شود. جزایر در طی زمان رشد می‌کند و در جهت جانبی زبانه‌های ماسه‌ای را در اثر جریان‌های موازی ساحل می‌سازد (Wagner & Vander Togt, 1973). نرخ بالای تولید کربنات دلیل مشخص رشد سریع جزایر طبیعی است (Loream & Purser, 1973). با مطالب ارائه شده و مطالعات انجام شده، به خوبی روشن است که سدهای ماسه‌ای و جزایر مصنوعی نیز به دلیل ته‌نشست کربنات رشد سریعی دارند.

۵- روش مطالعه

در انجام این پژوهش، بررسی‌های دورسنجی و مطالعات رسوب‌شناسی انجام شده است. در بررسی‌های دورسنجی از داده‌های ماهواره‌ای TM، ETM، مربوط به دو دوره زمانی ۱۹۹۸، ۲۰۰۳ و داده‌های ماهواره‌ای IRS-LissIII سال ۲۰۰۷ که با داده‌های Panchromatic با قدرت تفکیک ۲/۵ متر تلفیق شده است، استفاده شد. علت انتخاب این تصاویر به دلیل زمان ساخت جزایر و سازه‌های ساحلی در کشور امارات است که پس از سال ۲۰۰۱ آغاز شده است، بنابراین با مقایسه سواحل در این دوره‌های زمانی به خوبی می‌توان به تأثیر ساخت جزایر بر سیستم رسوبگذاری و ریخت‌شناسی سواحل پی برد. همچنین از تصاویر ماهواره‌ای مربوط به دیگر زمان‌ها بویژه سال ۲۰۰۸ و ۲۰۰۹ در سایت‌های Google Earth و ناسا نیز استفاده شده است. برای عملیات پردازش، ابتدا اطلاعات بخش مورد نظر از کل داده‌ها با منوی Subset تفکیک و سپس تصحیحات لازم بر روی داده‌ها انجام و تصاویر رنگی کاذب مناسبی تهیه شد.

در بررسی‌های رسوب‌شناسی، دو نمونه از رسوبات سطحی بخش باختری و خاوری یکی از جزایر مصنوعی (نخل جمیرا) و یک نمونه مربوط به سواحل پیشرونده در پشت سدهای ماسه‌ای مصنوعی برداشت شد. موقعیت نمونه‌ها بر روی شکل ۲ نشان داده شده است. این رسوبات پس از قرار گرفتن در معرض امواج فرا صوتی توسط دستگاه الک شیکر به روش تر دانه‌بندی شدند که دقیق‌ترین و بهترین روش برای دانه‌بندی رسوبات دریایی است (رحیم‌زاده، ۱۳۸۷). ذرات کوچک‌تر از

دمای سطح آب بین ۲۳ تا ۲۴ درجه در نزدیکی ساحل و ۲۲ تا ۳۶ درجه در درون لاگون متغیر است. دامنه تغییرات شوری آب از ۳۷ گرم در لیتر نزدیک تنگه هرمز تا ۶۵ گرم در لیتر در لاگون‌ها است (Bathurst, 1975). البته در سواحل کشور امارات مقادیر شوری در جلوی لاگون‌های طبیعی میان ۵۳/۶ تا ۶۶/۹ گرم در لیتر است (Halim, 1984). نسبت میان اغلب عناصر با وجود شوری متفاوت مقدار ثابتی دارد تنها مقدار کلسیم در تابستان در بخش جلویی لاگون کاهش می‌یابد. در مورد مواد مغذی (نوترینت) مقدار فسفات و نترات در آب‌های ساحلی و لاگونی کم است (Evans et al., 1973). همبستگی بین شوری و قلیابیت (alkalinity-salinity)، در آب‌های کم ژرفای سواحل منطقه نشان می‌دهد که مقادیر بالای کربنات در آب دریا تا مقدار ۱۲۵ میکرومول بر لیتر می‌رسد (Brewer & Dyrssen, 1985). در طول خط ساحلی جنوب و باختر خلیج فارس، شوری آب به دلیل اعتدال بیشتر اقلیم در طی زمستان و تبخیر بالاتر آب، بیشتر است. این اختلاف شوری سبب جریان‌های دریایی ناشی از تغییرات چگالی می‌شود و به‌عنوان یکی از عوامل کنترل‌کننده انتقال رسوب محسوب می‌شود.

۳- زمین‌شناسی و تاریخچه سطح آب دریا در خلیج فارس

از نگاه زمین‌شناسی، خلیج فارس فرونشست زمین‌ساختی کم‌ژرفایی است که در زمان تشریری پیشین در حاشیه جنوبی کوه‌های زاگرس تشکیل شده است (آقابات، ۱۳۸۳). ریخت‌شناسی خلیج فارس در اثر زمین‌ساخت پلیو- پلیستوسن و فرسایش و رسوبگذاری کواترنری شکل گرفته است (Kassler, 1973). شدیدترین چین‌خوردگی‌های زمان پلیوپلیستوسن، سواحل شمالی خلیج فارس را چین داده است. میزان چین‌خوردگی‌ها با شیب‌های کمتر به طرف دریا ادامه دارد و به‌گونه‌ای که در دریا به ۱۰ تا ۲۰ درجه می‌رسد. محور اصلی خلیج فارس نیز یکی از پیامدهای زمین‌ساختی رخداد چین‌خوردگی زاگرس است که در زمان پلیوپلیستوسن شکل گرفته است. در پایان پلیوسن، سطح دریا حدود ۱۵۰ متر بالاتر از سطح کنونی بوده است. در حدود ۱۰۰/۰۰۰ سال پیش از میلاد مسیح به تدریج به سطح کنونی رسیده که آثار آن به صورت پادگانه‌های دریایی و سبخا، در کرانه کشورهای عربی خلیج فارس برجای مانده است (شهرابی، ۱۳۷۳). در حدود ۱۸ تا ۲۰ هزار سال پیش، یعنی آخرین دوره یخچالی سطح آب دریاها به شدت کاهش یافته است و خلیج فارس خشک شده است، به‌طوری‌که دجله و فرات از بستر خلیج فارس عبور کرده و در تنگه هرمز به دریای مکران (عمان) می‌ریخته است (Uchupi et al., 1996).

۴- ویژگی‌های رسوبی خلیج فارس

حوضه رسوبی خلیج فارس یک حوضه رسوبی اپی‌کنتینانتال (epicontinental) و حاشیه‌ای (marginal) در یک اقلیم خشک است که ویژگی‌های اقلیمی، ریخت‌شناسی و آب‌شناسی، نوع رسوبات آن را تعیین می‌کند (Seibold and Vollbrecht, 1969). همچنین به دلیل قرارگیری خلیج فارس در عرض‌های جغرافیایی، پراکنگی رسوبات آن با عوامل متنوعی از جمله اقلیم خشک، انرژی امواج بالا و پایین، جهت ساحل نسبت به باد شمال و حضور و عدم حضور سدهای ماسه‌ای طبیعی کنترل می‌شود (Wagner & Vander toger, 1973). این حوضه، یک محیط رسوبی چندگانه است، رسوبات آواری، کربناتی و بادی در بستر خلیج فارس ته‌نشست کرده است. در بخش‌های شمال‌باختر آن به دلیل حضور رودهای دائمی که منشأ رسوبات آواری هستند، غالباً رسوبات آواری ته‌نشست کرده است (لک و چناتی، ۱۳۸۷). این رسوبات در اثر جریان‌های دریایی به بخش‌های دیگر نیز منتقل می‌شوند. بخش‌های جنوبی خلیج فارس به دلیل عدم ورود رودخانه‌های مهم و کاهش ذرات آواری، محیط مناسبی برای ایجاد رسوبات بیوشیمیایی و کربناتی فراهم کرده است. افزون بر غبارهای قاره‌ای، ویژگی ترکیب رسوبی سواحل کشور امارات، ته‌نشست‌های

تا رسیدن به محل سدماسه‌ای ادامه یافته است. این فاصله حدود ۱۹۰ متر است. یعنی بیشترین میزان پیشروی سواحل امارات در خلیج فارس از زمان ساخت سدهای ماسه‌ای تا سال ۲۰۰۹، ۱۹۰ متر است. شکل ۳، پیشروی ساحل را تا سال ۲۰۰۸ نشان می‌دهد که بیشینه ۷۰ متر است. از سال ۲۰۰۸ (شکل ۵) تا سال ۲۰۰۹ (شکل ۶) بیشینه تا ۱۲۰ متر ساحل به سمت دریا کشیده شده است.

۷- بررسی‌های رسوب‌شناسی

از تلفیق نتایج دانه‌بندی و تجزیه ذرات ریز دانه، سه نمونه رسوب سطحی سواحل امارات، منحنی‌های تجمعی بر مبنای مقیاس میلی‌متری و فی تهیه شد. سپس متغیرهای رسوب‌شناسی بر حسب مقیاس فی به‌دست آمد. شکل ۷ منحنی تجمعی دانه‌بندی و جدول ۲ متغیرهای آماری رسوبات را بر اساس فی نشان می‌دهد.

۷-۱. تفسیر داده‌های رسوب‌شناسی

نتایج به‌دست آمده حاکی از آن است که رسوب شماره ۱ مربوط به بخش باختری جزایر مصنوعی امارات (نخل جمیرا)، غالباً ماسه‌ای است و مقادیر گراول، سیلت و رس آن بسیار ناچیز است و جورشدگی به نسبت خوبی دارند. همچنین این رسوبات گردشدگی خوبی نیز دارند. این دو متغیر بیانگر آنست که شرایط مناسبی برای حمل رسوبات در اثر جریان‌های دریایی فراهم بوده است. بنابراین حمل رسوبات در امتداد ساحل در اثر جریان‌های موازی ساحل (Longshore current) با سوی باختر به خاور، صورت گرفته و سپس سبب رسوبگذاری در پشت هر گونه مانعی شده است. در پی جابه‌جایی رسوبات و انباشت آنها در پشت جزایر مصنوعی، به مرور زمان، محدوده‌های مجاور جزایر کم‌ژرفاتر و حتی از آب خارج خواهند شد. مقادیر بسیار ناچیز رس و سیلت به آن علت است که انرژی موج و جریان قادر به شستشوی ذرات ریزدانه از درون رسوبات است. منحنی دانه‌بندی نمونه شماره ۲ مربوط به بخش خاوری ساحل نخل جمیرا، دارای دو مد (Bimodal) است. به عبارت دیگر این رسوبات دارای دو منشأ هستند. به نظر می‌رسد ذرات ریزدانه از ته‌نشست مستقیم کربنات از آب دریا حاصل شده‌اند و ذرات درشت دانه، رسوباتی هستند که توسط جریان‌ها و امواج حمل و دوباره رسوبگذاری کرده‌اند. رسوب شماره ۳ مربوط به ساحل تازه تشکیل شده و رشد یافته دبی، دقیقاً در پشت سدهای ماسه‌ای مصنوعی است که به سمت دریا پیشروی کرده است. این رسوب از نوع گل با مقدار ناچیزی گراول است که بیشتر در اثر رسوب مستقیم کربنات از آب دریا حاصل شده است. علت ته‌نشست مستقیم کربنات، عدم ورود ذرات آواری، ژرفای کم و میزان تبخیر بالا است (e.g. Saranthein and Walger, 1973). همان‌طور که اشاره شد بخش جنوبی خلیج فارس در کشور امارات از نظر تولید و رسوبگذاری کربنات منحصر به فرد است.

همچنین بررسی‌های کانی‌شناسی توسط XRD نشان داد که کانی‌های اصلی در نمونه شماره ۱ کلسیت، کوارتز و کانی‌های فرعی دولومیت و فلدسپار است. اما در نمونه ۲، کانی‌های اصلی کلسیت، آراگونیت، کوارتز و کانی‌های فرعی هالیت و دولومیت است و در نمونه ۳ کانی‌های اصلی آراگونیت، ژیس و هالیت و کانی‌های فرعی کلسیت و دولومیت است. این نتایج به‌خوبی نشان می‌دهد که منشأ کانی‌ها در نمونه ۱ غالباً حمل شده از جای دیگر هستند، اما در نمونه ۲ به دلیل این که آراگونیت و کلسیت هر دو کانی اصلی هستند، رسوب دارای دو منشأ است. آراگونیت با منشأ درون حوضه‌ای و برجا و کلسیت با منشأ حمل شده و در نمونه ۳ که آراگونیت و کانی‌های تبخیری کانی اصلی هستند، منشأ رسوبات درون حوضه‌ای و در اثر ته‌نشست مستقیم از آب دریا ایجاد شده است. رسوبات سواحل کشور امارات در محدوده مورد مطالعه پیش از این توسط Alsharahan and El-sammak (2004) با ۲۱ نمونه رسوب سطحی بررسی شده بود و رسوبات با اندازه ماسه متوسط با جورشدگی متوسط تا خوب با مقدار میانگین

۶۳ میکرون و به عبارت دیگر ذرات سیلت و رس توسط دستگاه دانه‌بندی لیزری (Laser Particle Seizer) نوع میکرو، ساخت شرکت فریج آلمان دانه‌بندی شدند. پس از گرفتن نتایج دو دستگاه، منحنی دانه‌بندی رسم و متغیرهای آماری از قبیل میانگین، میانه، انحراف معیار و چولگی بر اساس مقادیر فی به‌دست آمد. همچنین بررسی‌های کانی‌شناسی به روش XRD، مرفومتی و مرفوسکوپی رسوبات توسط میکروسکوپ بینوکولار از نوع Olympus DP25 انجام شد. با آن که شمار نمونه‌های تجزیه شده بسیار کم است به روشنی می‌توان اثرگذاری سوء جزایر مصنوعی را نشان داد.

۶- بررسی‌های دورسنجی

بررسی‌های ماهواره‌ای سال‌های مختلف بیانگر آن است که در سال ۲۰۰۳ سازه‌های کم ژرفا و ساحلی امارات (دبی) منحصر به اسکله‌ها و موج‌شکن‌هایی است که نیازهای اقتصادی و بازرگانی آن کشور را برطرف می‌سازد. از سال ۲۰۰۳ به بعد کشور امارات مبادرت به ساخت جزایر مصنوعی به منظور توسعه صنعت گردشگری و جذب سرمایه خارجی، بدون توجه به اثرات سوء آن در منطقه کرده است. داده‌های ماهواره‌ای نشان می‌دهد محدوده مورد مطالعه، منطقه وسیع و کم‌ژرفایی است که به طور عمده با ریخت‌شناسی پست، محیط تبخیری و منطقه کشتندی مشخص می‌شود. همچنین زیر محیط‌های مختلف شامل لاگون، کانال‌ها و پهنه‌های کشتندی عمده‌ترین اشکال موجود در محدوده خط ساحلی منطقه مورد مطالعه هستند که در ارتباط با متغیرهای حاکم بر محیط خشکی و در تعامل با محیط دریایی ایجاد شده‌اند.

با مقایسه تصاویر ماهواره‌ای در چندین دوره زمانی، تغییرات ریخت‌شناختی در سواحل امارات در نتیجه فعالیت‌های انسانی به طور آشکار دیده می‌شود. این تغییرات زمین‌ریخت‌شناختی باعث تغییر الگوی رسوبگذاری یا تحول خط ساحلی شده است. ایجاد تأسیسات نزدیک ساحل و در ژرفای کم آب موجب رسوبگذاری سریع در اطراف جزایر شده است. استفاده از کشتی‌های بزرگ لایروب و به هم زدن رسوبات بستر به منظور تأمین مصالح مورد نیاز، نیز سبب آشفتنگی رسوب و ایجاد حجم زیادی ذرات معلق شده که خود باعث به هم زدن بوم‌شناسی منطقه و مرگ مرجان‌ها شده است (شکل ۴).

افزون بر ساخت جزایر مصنوعی با هدف جذب توریست، سدها یا سدهای ماسه‌ای به موازات ساحل نیز به‌طور مصنوعی احداث شده است. ساخت سدهای ماسه‌ای مصنوعی شبیه بریرهای طبیعی موازی ساحل که به نام پروژه ساحل دریا (Sea Shore) معروف است، سبب ایجاد محیط لاگونی و آرام در فاصله میان ساحل و سدماسه‌ای شده است و سبب فراهم کردن شرایط بسیار مناسب برای رسوبگذاری و ته‌نشست کربنات‌ها شده است. دمای بالا، وجود کربنات فوق اشباع در آب دریا، محفوظ بودن از جریان‌های دریایی و عمل تبخیر، سبب ته‌نشست سریع رسوبات شیمیایی شامل کربنات‌ها و تبخیری‌ها شده است. این رسوبگذاری سریع سبب کاهش ژرفای آب و پیشروی ساحل به سمت دریا شده است. آنچه که مسلم است ساخت این سدها از جاذبه توریستی خاصی برخوردار نیست و به احتمال زیاد هدف از ساخت آنها توسعه ساحل به سمت دریاست. پیشروی ساحل دبی به سمت دریا به رنگ کرم آشکارا در تصاویر ماهواره‌ای شکل‌های ۳ تا ۶ نمایان است. شکل ۳ تصویر بخشی از ساحل امارات در محل پروژه shore line مربوط به سال ۲۰۰۸ است. هنوز رسوبات بر جای گذاشته در ساحل تا محل سدهای ماسه‌ای فاصله زیادی دارد. شکل ۵، تصویر سدهای ماسه‌ای را در سال ۲۰۰۹ نشان می‌دهد. شکل ۶-الف، مربوط به سدماسه‌ای باختری، شکل ۶-ب، سدماسه‌ای میانی و شکل ۶-ج، سدماسه‌ای خاوری است. رسوبگذاری، خشک‌شدگی و گسترش ساحل امارات به سمت بخش‌های میانی خلیج فارس

در مناطق آرام و کم ژرفای پشت جزایر مصنوعی و بویژه پشت سدهای ماسه‌ای مصنوعی، ته‌نشست مستقیم گل کربناتی از آب دریا، اصلی‌ترین رسوب است. در واقع با ایجاد سدهای ماسه‌ای و جزایر مصنوعی، بخش‌های ساحلی در پشت آنها از دسترس امواج، کشند و جریان‌ها در امان هستند و محیطی حفاظت شده ایجاد می‌شود. آب فوق اشباع از کربنات کلسیم و نرخ تبخیر بالا به دلیل دمای بالا، سبب ته‌نشست مستقیم کربنات کلسیم از آب دریا می‌شود. این رسوبگذاری در پشت سدهای ماسه‌ای مصنوعی حداکثر ۱۹۰ متر به داخل دریا پیشروی کرده است. بیشترین میزان پیشروی و خشک‌شدگی ساحل از سال ۲۰۰۸ تا ۲۰۰۹ میلادی، ۱۲۰ متر برآورد شد. این پدیده قطعاً بر بوم‌شناسی خلیج فارس تأثیر خواهد گذاشت و با گذشت زمان، توسعه ساحل و رسوبگذاری بسیار سریعی که در بخش‌های کم ژرفا صورت می‌گیرد، کشور امارات آرام در داخل خلیج فارس پیشروی می‌کند.

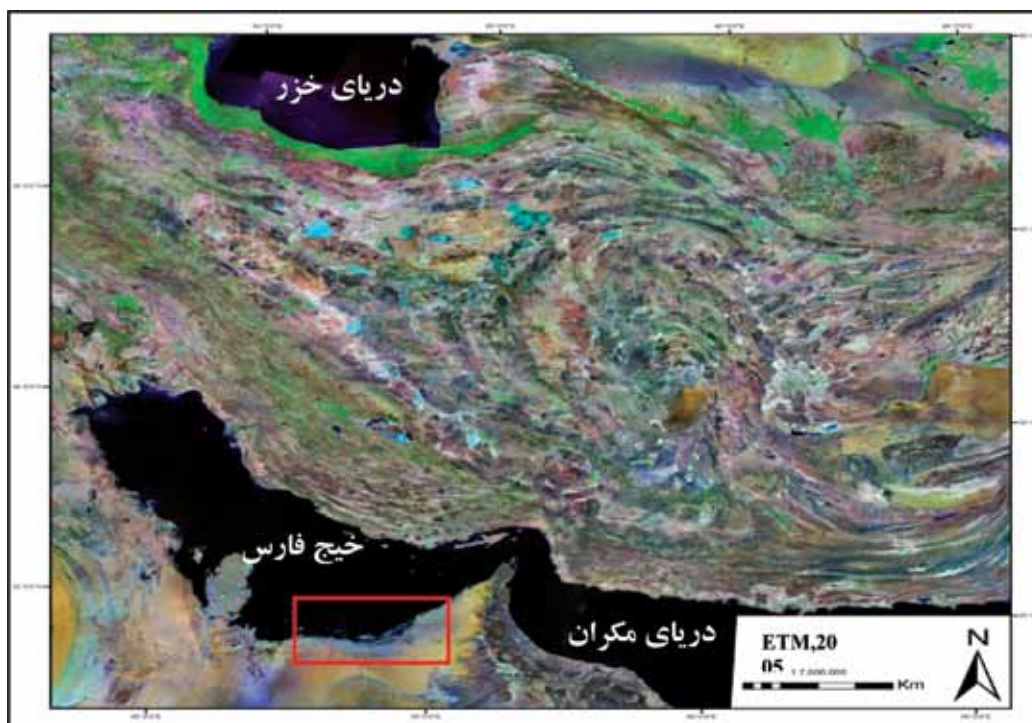
سیاسگزاری

در انجام این پژوهش لازم است از آقای مهندس کره‌ای، رئیس سازمان و آقای مهندس سعدالدین مدیر وقت زمین‌شناسی دریایی سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی کشور که همواره مشوق محققان در انجام پروژه‌های نوین و کاربردی هستند، تشکر به عمل آید. از آقای مهندس نبوی به سبب ویراستاری مقاله و ارائه رهنمودهای ارزنده و از آقای دکتر مروتی به سبب ایجاد انگیزه در انجام این پژوهش در بیست و پنجمین گردهمایی علوم زمین تقدیر به عمل می‌آید.

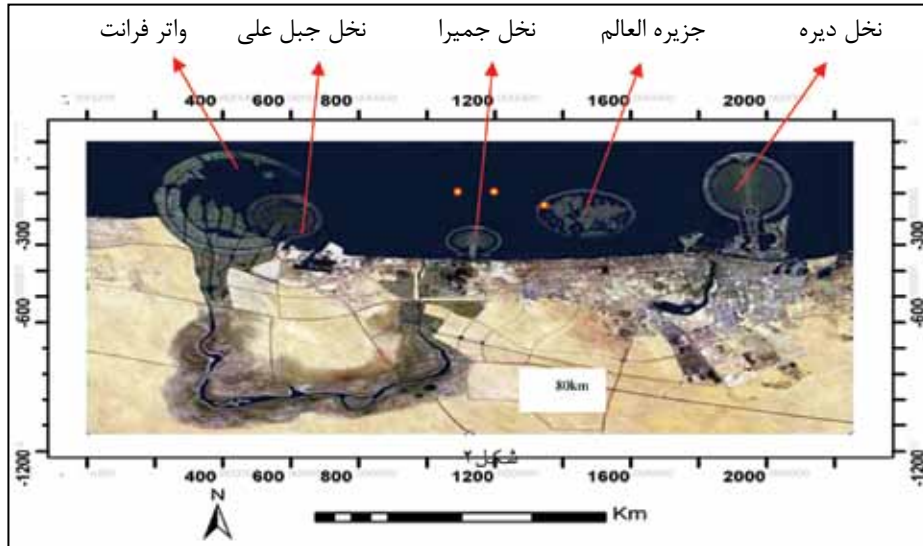
ذرات بین ۱/۲ تا ۲/۷۳، جورشدگی بین ۰/۲۸۱ تا ۱/۴، چولگی (اسکینوس) بین ۰/۴۳ تا ۰/۶۴۱ و کشیدگی (کورتوسز) بین ۰/۷۶۶ تا ۱/۶۴۶ گزارش شده است. در مقایسه این مقادیر با مقادیر نمونه‌های مورد مطالعه که در جدول ۲ نشان داده شده است دیده می‌شود که ویژگی‌های آماری رسوبات پیش از ساخت جزایر مصنوعی، تلفیقی از نمونه‌های ۱ و ۲ است و نمونه شماره ۳ هیچ ارتباطی با نمونه‌های پیشین ندارد. پس تغییرات ایجاد شده در اندازه رسوبات و متغیرهای آماری آن مربوط به اثر ساخت سدهای ماسه‌ای مصنوعی است. شکل ۷، تصویر تهیه شده از رسوب شماره ۱ توسط میکروسکوپ بینوکولار در اندازه ذرات ۱۲۵ تا ۲۵۰ میکرون است. همان‌طور که در شکل دیده می‌شود رسوب گردشدگی نسبتاً خوبی دارد و بیانگر آنست که در معرض حمل و نقل قرار گرفته است.

۸- نتیجه‌گیری

ساخت جزایر مصنوعی کشور امارات و فعالیت‌های انسانی در بخش‌های جنوب باختری خلیج فارس منجر به تجمع رسوب، تغییر در خط ساحلی، ریخت‌شناسی ساحل، شیب ساحل، ژرفای آب و گسترش ساحل به سمت دریا شده است. از نظر رژیم رسوبگذاری، بررسی‌ها نشان می‌دهد رسوبات بخش باختری جزایر غالباً ماسه‌های کربناتی است که در اثر جریانات موازی ساحل در جهت باختر به خاور رسوبگذاری کرده است. در بخش‌های خاوری جزایر، رسوبات دارای دو منشأ درون حوضه‌ای و حمل شده از مناطق دیگر هستند. این در حالی است که

شکل ۱- موقعیت سواحل امارات، محل احداث جزایر مصنوعی.

شکل ۲- موقعیت و شکل جزایر مصنوعی ایجاد شده در سواحل امارات موقعیت نقاط نمونه برداری

شکل ۳- ساخت سدهای ماسه‌ای کم عرض و به موازات ساحل که سبب توسعه و پیشروی ساحل دری به سمت خلیج فارس شده است (تصویر مربوط به سال ۲۰۰۸ است).

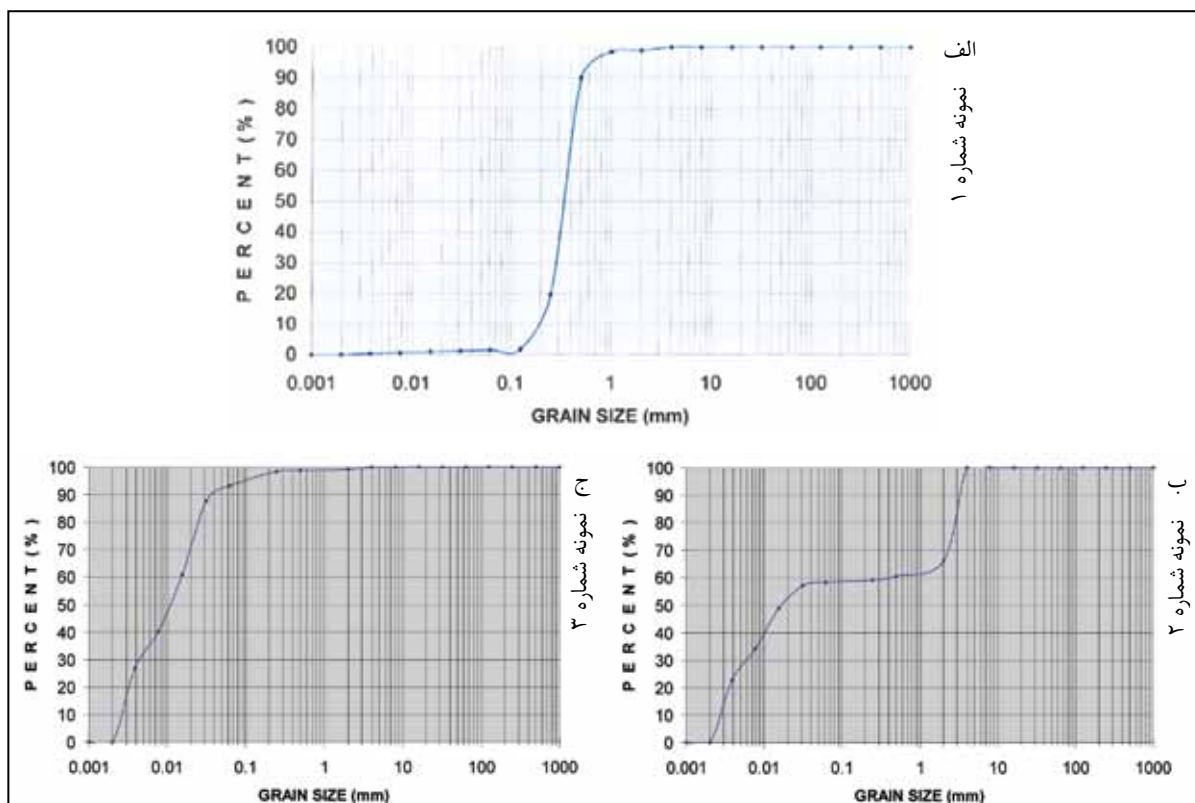
شکل ۴- آشفته‌گی در رسوبات بستر خلیج فارس در اثر استفاده از کشتی‌های لایروب به منظور برداشت مصالح مورد نیاز برای ساخت جزایر مصنوعی.

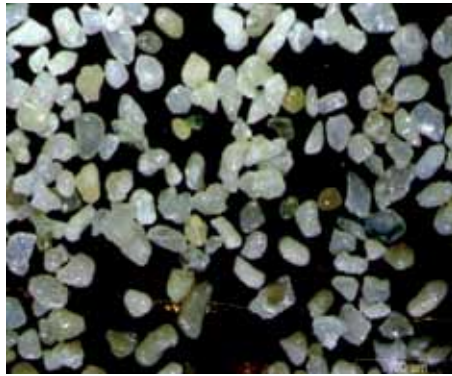
شکل ۵- تصویر سدهای ماسه‌ای در سال ۲۰۰۹، این تصویر به خوبی خشک‌شدگی و توسعه سواحل امارات به سمت خلیج فارس را نشان می‌دهد.

شکل ۶- الف) رشد ساحل تا محل سدماسه‌ای باختری (فاصله محل ساحل قدیمی تا سدماسه‌ای ۱۹۰ متر است). فاصله ساحل مربوط به سال ۲۰۰۸ تا سدماسه‌ای ۱۲۰ متر است. ب) گسترش ساحل در سدماسه‌ای میانی تا نزدیکی سدماسه‌ای و در سدماسه‌ای خاوری (ج) تا بخش داخلی سدماسه‌ای ادامه یافته است. (۲۰۰۹)

شکل ۷- منحنی تجمعی دانه‌بندی نمونه رسوبات سواحل کشور امارات. الف) نمونه شماره ۱ مربوط به بخش باختری نخل جمیرا، ب) نمونه شماره ۲ مربوط به بخش خاوری نخل جمیرا، ج) نمونه شماره ۳ مربوط به بخش ساحلی توسعه یافته در اثر ساخت سدهای ماسه‌ای مصنوعی.

شکل ۸- تصویر میکروسکوپی رسوب ساحل باختری نخل جمیرا در ابعاد ۱۲۵ تا ۲۵۰ میکرون. فرایند حمل و جابه‌جایی رسوبات سبب گردشگی و جورشدگی خوب رسوب شده است.

جدول ۱- ویژگی‌های جزایر مصنوعی کشور امارات.

نام جزیره	زمان آغاز پروژه	توضیحات
جزیره النخیل	۲۰۰۱	شامل ۳ نخل جبل علی، جمیرا، دیره
جزیره العالم	۲۰۰۲	شامل حدود ۳۰۰ جزیره شبیه نقشه جهان
جزیره واترفرانت	۲۰۰۵	بزرگ‌تر از نخل جمیرا و جبل علی است
جزیره سعادیات	۲۰۰۳	در مصب خور واقع شده، برنامه‌ریزی برای اقامت حدود ۱۵۰۰۰۰ نفر

جدول ۲- ویژگی و پارامترهای رسوب‌شناسی نمونه‌های متعلق به سواحل کشور امارات.

شماره نمونه	رسوب ۱ (باختر نخل جمیرا)	رسوب ۲ (خاور نخل جمیرا)	رسوب ۳ (ساحل ایجاد شده)
درصد رس	0.4	23	27
درصد سیلت	1.1	35	66
درصد ماسه	97.3	8	6.3
درصد گراول	1.2	34	0.7
نوع رسوب (رخساره)	Slightly Gravelly Sand	Muddy Gravel	Slightly Gravelly Sand
کورتوسز (کشیدگی)	Leptokurtic (1.394)	Very Platykurtic (0.481)	Mesokurtic (0.973)
اسکیونس (چولگی)	Near Symmetrical (0.09)	Strongly coarse Skewed (-0.481)	Near Symmetrical (-0.057)
میانگین اندازه ذرات	1.07	5.376	6.033
جورشدگی	Medium-Good sorting (0.646)	Extremely Bad Sorting (4.067)	Bad Sorting (1.750)

کتابخانه

- آفانیاتی، ع.، ۱۳۸۳- زمین‌شناسی ایران، سازمان زمین‌شناسی کشور، طرح تدوین کتاب زمین‌شناسی ایران، ۳۵۸ صفحه.
- چنانی، ن.، لک، ر. و فیاضی، ف.، ۱۳۸۸- بررسی ژئوشیمیائی رسوبات بستری مناطق شمال غربی خلیج فارس از دیدگاه عناصر آلاینده محیط‌زیست. ششمین همایش زمین‌شناسی مهندسی و محیط‌زیست ایران.
- رحیم‌زاده، ن.، ۱۳۸۷- روش مطالعه و کاربرد تجهیزات نمونه‌برداری و آزمایشگاهی در بررسی‌های رسوب‌شناسی، گزارش داخلی سازمان زمین‌شناسی کشور، ۱۵۰ صفحه.
- شهرابی، م.، ۱۳۷۳- دریاها و دریاچه‌های داخلی کشور، سازمان زمین‌شناسی کشور، طرح تدوین کتاب زمین‌شناسی ایران، ۲۹۱ صفحه.
- مروتی، ح.، ۱۳۸۵- تأثیر جزایر مصنوعی امارات بر سواحل خلیج فارس، بیست و پنجمین گردهمایی علوم زمین، سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی کشور.
- معمد، ا.، ۱۳۷۶- جغرافیای کوادر، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۴۰ صفحه.

References

- Alsharan, A. S. & Kendall, C. G. St. C., 2003- Holocene coastal carbonates and evaporates of the southern Arabian Gulf and their ancient lagoons, *Earth-Science Reviews*, 61, 191-243
- Alsharhan, A. S. & El-Sammak, A. A., 2004- Grain-size Analysis and characterization of Sedimentary environment of the united Arab Emirates coastal area, *Journal of coastal Research*, 20, 2, 464-477
- Bathurst, R. G. C., 1975- Carbonate sediments and their diagenesis developments in *Sedimentology*, 12, Elsevier, Amsterdam, 658p.
- Brewer, P. G. & Dyrssen, D., 1985- Chemical oceanography in the Persian Gulf, *Progress in oceanography*, V.14, p. 41-55
- Butler, G. P., 1966- Early diagenesis in the recent sediments of the Trucial Coast of the Persian Gulf, MSC thesis. Unive. London.
- Curtis, R., Evans, G., Kinsman, D. J. J. & Shearman, D. J., 1963- Association of dolomite and anhydrite in the Persian Gulf, *Nature*, 197, no.4868.
- Evans, G., Murray, J. w., Biggs, E., Bate, R. & Bush, P. R., 1973- The oceanography, Ecology, Sedimentology and Geomorphology of parts of the Trucial coast Barrier Island. In: B.H. Purser (Ed), *The Persian Gulf, Holocene carbonate sedimentation and diagenesis in a shallow Epicontinental Sea*, Springer-verlag, 471, New York, p: 233-278
- Halim, Y., 1984- Plankton of the Red Sea and the Persian Gulf, *Deep Sea Research, Part A. Oceanographic research papers*, 31, 6-8, 969- 982
- Kassler, P., 1973- The structure and geomorphic evolution of the Persian Gulf, in: B.H. Purser (Ed), *The Persian Gulf, Holocene carbonate sedimentation and diagenesis in a shallow Epicontinental Sea*, Springer-verlag, 471, New York, 11-23.
- Kendall, G. G. St. C., 1966- Recent sediments of the western Khor al Bazm, Abu Dhabi, Trucial Coast, PhD. Thesis, University of London.
- Loram, J. P. & Purser, B. H., 1973- Distribution and ultrastructure of Holocene ooids in the Persian Gulf, in: B.H. Purser (Ed), *The Persian Gulf, Holocene carbonate sedimentation and diagenesis in a shallow Epicontinental Sea*, Springer-verlag, 279-328.
- Murray, J. W., 1966- The formation of the Persian Gulf the shelf of the Trucial Coast, *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Paleoeecology*, V.2, p.267-278.
- Neelamani, S., Al-Salem, K. & Rakha, K., 2007- Extreme waves In the Arabian Gulf. *Journal of Coastal Research, Special Issue*, 50, 320-328.,
- Purser, B. H., 1973- *The Persian Gulf, Holocene carbonate sedimentation and diagenesis in a shallow Epicontinental Sea*, springer-verlag, 471p
- Purser, B. H., Evans, G., 1973- Regional sedimentation along the Trucial Coast, SE the Persian Gulf, in B.H. Purser, (Ed), *The Persian Gulf, Holocene carbonate sedimentation and diagenesis in a shallow Epicontinental Sea*, Springer-verlag, p199-211
- Purser, B. H. & Seibold, E., 1973- The principal environmental factors influencing Holocene sedimentation and diagenesis in: B.H., Purser (Ed), *The Persian Gulf, Holocene carbonate sedimentation and diagenesis in a shallow Epicontinental Sea*, Springer-verlag, p 1-11
- Reading, H. G., 1986- *Sedimentary Environments and facies*, Blackwell, 615p.
- Saranthein, M. & Walger, E., 1973- Classification of modern marl sediment in the Persian Gulf by factor analysis, in: B.H., Purser (Ed), *The Persian Gulf, Holocene carbonate sedimentation and diagenesis in a shallow Epicontinental Sea*, Springer-verlag, p.81-97
- Seibold, E. & Vollbrecht, K., 1969- Die Bodengestalt des persischen Gulf, "METEOR" forsch, *Ergebnisse*, Reih, 2, p.29-56
- Shearman, D. J., 1966- Recent anhydrite, gypsum, dolomite and halite from the Coastal flats of the Arabian shore of the Persian Gulf. *proc. Geol.Soc.Lond*, p.1607-1670.
- Skipwith, P. A., D'E, 1966- Recent Carbonate sediment of Eastern Khor al Bazm, Abu Dhabi, Trucial Coast, PhD. thesis. Imperial Collage, London.
- Tucker, M. E. & Wright, V. P., 1990- *Carbonate Sedimentology*, Blackwell Scientific Publications, 442P
- Uchupi, E., Swift, S. A., Ross & D. A., 1996. *Marine Geology*, 129, 3-4, p.237-269.
- Wagner, C. W. & Vander Togt, C., 1973- Holocene sediment types and their distribution in the southern persischen Gulf in: B.H., Purser (Ed), *The Persian Gulf, Holocene carbonate sedimentation and diagenesis in a shallow Epicontinental Sea*, Springer-verlag, P.123-156.